

УДК 37.013.42:159.922.76

DOI: 10.12958/2227-2844-2020-7(338)-195-203

Сьомкіна Інна Сергіївна,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,
м. Старобільськ, Україна.
syomkinna21@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-6620-2663>

МОЖЛИВОСТІ ТВОРЧОЇ КОЛЕКТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ПРОФІЛАКТИЦІ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

Молодь є найбільш уразливою категорією до формування різноманітних видів девіацій. Відхилення в поведінці, в тій чи іншій мірі, зустрічається в більшості дітей і підлітків. Це пов'язане з невід'ємною частиною психічного розвитку особистості в цьому віці (відсутність достатнього життєвого досвіду, дитина в підлітковому віці знаходиться в складній ситуації вибору цінностей, пріоритетів, способів адаптації; загострене почуття незалежності; переважання почуттів над думками; нестабільність в емоційній сфері особистості; невміння раціонально оцінювати виникаючі ситуації тощо). Ці вікові особливості при несприятливих умовах життя і виховання можуть спровокувати різні відхилення в поведінці.

Обґрунтуванню та висвітленню проблеми порушення поведінки серед дітей присвячені дослідження О. Безпалько, А. Капської, В. Оржеховської. Причини девіантної поведінки розглянуто в працях І. Козубовської, А. Полянничко. Т. Федорченко розглядала питання ранньої профілактики девіантної поведінки, О. Шарпова – педагогічні умови корекції девіантної поведінки. Психолого-педагогічні та соціально-педагогічні технології профілактики девіантної поведінки вивчали С. Архипова, І. Башкатов, М. Белкін, А. Капська, Ю. Клейберг, В. Лютий, Т. Молодцова, І. Невський, С. Пальчевський, С. Харченко, Н. Чернякова). Позитивний вплив на важких підлітків соціально значимої діяльності, що виконується в рамках колективу однолітків, відзначали багато педагогів (А. Макаренко, В. Сухомлинський, С. Шацький).

Зважаючи на українське сьогодення (багато батьків, щоб прогодувати родину, працюють закордоном, або на двох роботах; низький рівень сформованості батьківської, чоловічої, відповідальності перед родиною; ситуація з COVID-19, коли діти мають багато вільного часу та використовують його не завжди з користю для свого розвитку) проблема профілактики девіантної поведінки набуває надзвичайної актуальності. Разом із тим, авторитетом для дітей підліткового віку є найближче коло спілкування, колектив (однокласники, друзі, товариші). Цей факт є

загальновідомим, незважаючи на це, майже відсутні наукові праці, які б розглядали можливість колективних видів діяльності, як потужного інструменту профілактики девіантної поведінки. Це й зумовило вибір теми наукової статті: «Можливості творчої колективної діяльності в профілактиці девіантної поведінки підлітків».

Метою статті визначаємо: аналіз чинників колективної творчої діяльності, які впливають на попередження виникнення девіацій в підлітковому віці.

Процес соціалізації супроводжується необхідністю вибору людиною однієї з альтернатив поведінки, різноманітними реакціями у взаємодії з окремими людьми та соціумом, який до людини висуває певні вимоги, соціальні норми. Соціальні норми – це сукупність вимог і очікувань, що висуває соціальна група, організація, суспільство до своїх членів з метою здійснення діяльності (поведінки) усталеного зразка (Афанасьєва, 2009). Підлітки в силу певних особливостей своєї соціальної ситуації розвитку, іноді не в змозі правильно виконувати соціальні норми, на фоні цього, виникає поведінка з відхиленнями, девіантна поведінка – поведінка, що не відповідає правовим, моральним, етичним та іншим нормативним вимогам того конкретного суспільства, у якому живе й діє індивід. Результатом такої поведінки особистості, зазвичай, є нанесення моральної або (та) фізичної шкоди собі, оточуючим або (та) навколишньому середовищу (Максимова, 2010, с. 53). О. Безпалько надає ще більш стисле, але дуже влучне визначення девіантній поведінці, під нею вона розуміє – такі дії, які не відповідають нормам, прийнятим у суспільстві (відхилення в діяльності, спілкуванні, навчанні дітей) (Безпалько, 2013).

У дослідженнях українських науковців І. Данченко, І. Козубовської, В. Оржеховської, О. Пилипенко, Т. Федорченко, профілактика (греч. *prophylaktikos* – попередження) розглядається як процес виховання й перевиховання дітей з відхиленнями в поведінці. У Концепції превентивного виховання дітей та молоді України – як процес, спрямований на здійснення освітньо-профілактичних заходів та інших педагогічних моделей впливу на особистість дитини з метою попередження різних видів небезпечної поведінки на ранніх стадіях відхилення від освітньо-виховних і морально- правових норм, а також на формування ціннісного ставлення учнів до: суспільства та держави, людей, себе та праці (Лозова, 2002; Оржеховська, 2007)

У педагогічних дослідженнях девіантної поведінки, це поняття трактується як відхилення від соціально-моральних норм конкретного соціального середовища, колективу, що призводять до деформації процесу освоєння соціально-культурних цінностей (Воспитание трудного ребенка, 2001, с. 7). За даними педагогічних досліджень, відхилення в поведінці значно знижують можливості індивіда в саморозвитку і самореалізації.

Виділяють три рівні прояву девіацій: 1) девіантні вчинки;

2) девіантна поведінка; 3) девіантний спосіб життя. Серед наслідків девіантної поведінки, зазначимо наступні: 1) соціальні – зміна ставлення до людини, застосування до неї санкцій, покарання; 2) психологічні – формування негативних мотивів, особистісного ставлення до порушення норм; 3) поведінкові – розвиток стійких відхилень поведінки.

Провідною діяльністю підлітків є суспільно корисна трудова діяльність (Фельдштейн, 2008, с. 21). Саме вона визначає їх потреби в самоствердженні і самореалізації в рамках суспільно значимої діяльності. Така діяльність обумовлює формування моральних якостей особистості, залучаючи до досвіду суспільної поведінки, формуючи відповідальність за справи колективу, суспільства, які забезпечують розвиток відповідальності підлітка за свою діяльність, визначають його положення в колективі однолітків. Суспільно корисна діяльність, організована в різноманітних формах колективної діяльності, створює для підлітка найбільш сприятливі умови для розвитку його особистості, самосвідомості, самооцінки, нових, більш високих, рівнів домагань. Таким чином, ми поступово перейшли до головної мети нашої роботи – вивчити можливості колективної творчої діяльності в профілактиці девіантної поведінки.

Найбільш загальним визначенням колективної творчої діяльності (далі КТД) є наступне. КТД – це діяльність, що приносить радість і користь оточуючим і класному колективу, в процесі якої учні розкривають свої творчі здібності. Така діяльність, крім того, є цікавою, бо її не можна організувати відповідно до певної догми чи шаблону, слід завжди обирати різні варіанти її проведення, виявляти нові можливості учнів, бо ці заходи є частиною їхнього життя (Брушлинський, 1965, с. 12)

Як ми зазначили вже вище, формування та розвиток поведінки серед учнів, яка відхиляється від прийнятих у суспільстві освітньо-виховних і морально-правових норм – викликає особливу тривогу з боку педагогів, батьків і громадськості. В умовах загальноосвітньої установи, робота з профілактики девіантної поведінки покладена на соціального педагога, а, іноді батьки, вчителі, адміністрація чекають від соціального педагога дива, що, після однієї лекції, або індивідуальної розмови з учнем, прояви девіантної поведінки зникнуть. Не розуміючи, що превенція, це справа не одного тижня, навіть, не одного місяця роботи, роботи не лише соціального педагога та психолога, а робота соціального педагога, психолога, класного керівника, інших вчителів, адміністрації школи, громадськості, батьків тощо. Звісно, важливим завданням школи є запобігти проявам в учнів девіантної поведінки.

В освітній сфері вже є класичні, відпрацьовані механізми профілактики девіантної поведінки (лекції, демонстрація відео-роликів, зустрічі з фахівцями тощо). Звісно, не варто відмовлятися від цих класичних і апробованих інструментів профілактики, але не варто й забувати про таку форму роботи, як КТД. Певні практичні доробки, які

вже є, переконують, що в умовах освітніх установ є можливість значною мірою знизити рівень девіацій сучасних підлітків за допомогою КТД. Адже, для підліткового віку особливе значення у виборі форм поведінки має думка референтної групи. Колективна діяльність з товаришами дозволяє дитині регулювати свою поведінку: стримувати негативні емоції, прагнути довести розпочату справу до кінця, врешті, навчитись планувати свій вільний час, зрозуміти, що КТД це цікаво та доступно. Спільна діяльність, підвищує відповідальність перед товаришами, колективом, дає можливість підлітку виконувати різноманітні види діяльності, які могли викликати труднощі при індивідуальній роботі.

Для більшості підлітків надзвичайно важливо бути прийнятим колективом однолітків, мати серед них максимально високий авторитет. Для цього підлітку важливо досягати реалізації найважливішої соціальної потреби в самореалізації. Потреби, запити колективу стимулюють підлітків максимально розкривати і вдосконалювати всі свої задатки, здібності, вміння, щоб виконати завдання колективу. Для підлітка знати, вміти, виконати що-небудь краще за інших, зробити щось для користі колективу означає заслужити схвалення товаришів, їх повагу. Це значно підвищує його рейтинг, висуває підлітка на лідерські позиції, змушує інших членів колективу зважати на його думку, поглядами.

У процесі КТД підліток отримує можливість порівняти свої дії з внеском інших хлопців у спільну справу колективу. Ставлення товаришів до його поведінки, вмінь, відношенню до колективу, дозволяє формувати більш адекватну самооцінку, що є додатковим стимулом самовдосконалення. КТД дає можливість задіяти провідну діяльність підлітків. Як свідчить досвід і дані психологічних досліджень «основні новоутворення підліткового віку відбуваються завдяки суспільно корисній трудовій діяльності підлітків, яка і є провідною в цьому віці» (Фельдштейн, 2008, с. 21).

Включення підлітка в різноманітні види колективної діяльності викликає бурхливі переживання взаємовідносин з товаришами, служить основою для подолання конфліктів, непорозумінь, готовності йти на поступки, що дозволяє формувати емоційно привабливі відносини. Як показує передовий педагогічний досвід і результати досліджень, профілактика відхилень у поведінці підлітків у колективі проходить більш ефективно, ніж при індивідуальній роботі. Багаторазово апробований досвід А. Макаренка з перевиховання неповнолітніх правопорушників і безпритульних, переконливо довів, що в умовах згуртованого колективу, який ставить перед собою соціально значущі перспективи, можливо швидше перевиховати навіть глибоко дезадаптованих підлітків. На думку А. Макаренка «з відданості колективу, з простого і ясного розкриття внутріколективних відносин починається справжнє виховання» (Макаренко, 1983). У наступні роки цей досвід багаторазово повторювався в різних навчальних закладах.

Важливою умовою успішності включення підлітків в КТД є її

творчий характер. Саме завдяки можливості реалізувати свій творчий потенціал у підлітків підвищується мотивація участі в різноманітних видах діяльності, що мають творчу спрямованість. У процесі такої діяльності з'являється можливість для реалізації однієї з найважливіших потреб підлітків: «розкритості в творчості» (Іванов, 1982). Підлітковий вік пов'язаний з «пошуками себе», свого місця в житті, прагненням проявити всі свої таланти. Творча діяльність дає таку можливість. Незалежно від характеру діяльності (інтелектуальна, художня, спортивна), форм її організації (гра, змагання, екскурсія та ін.), наявність елемента творчості дозволяє підлітку відчувати себе дорослішими. Творчість, тобто щось нове, дає можливість робити, чинити не за чияюсь вказівкою, а в відповідно до власних можливостей і запитів.

Особливу значимість колективна діяльність має місце при її правильній організації та технологізації. Одним з найважливіших технологічних елементів КТД є її підготовка і проведення за допомогою тимчасових мікроколективів. Одна з найбільш ефективних виховних технологій – технологія колективного творчого виховання, розроблена І. Івановим і його однодумцями, спирається на систему тимчасових, зведених колективів, запропонованих ще А. Макаренко. Ключовим елементом цієї технології є розбивка класного колективу на тимчасові мікроколективи для успішності підготовки колективної творчої справи (Іванов, 1982). Вихованець в такому об'єднанні постійно знаходиться під впливом громадської думки товаришів і не може ухилитися від прийнятих норм поведінки» (Фельдштейн, 2008, с. 79).

Робота в мікроколективі дозволяє підлітку принести максимальну користь колективу, включитися в спільну справу відповідно до власних індивідуальних інтересів, задатків і здібностей. Саме в мікроколективі в підлітка з'являється можливість заявити про себе як про творчу людину, отримати визнання і повагу товаришів.

У великому колективі дитина може соромитися висувати творчі ідеї, демонструвати свої здібності, пропонувати різноманітні варіанти майбутньої справи. У мікрогрупі вона може стати лідером, успішно виконувати різні творчі завдання, не боячись бути не зрозумілою або висміяною. Навіть, якщо щось не вийшло, вийшло не кращим чином, про це далі мікрогрупи інформація не поширюється. Тому з'являється можливість творити, відчувати себе в різних ролях, реалізувати творчі сили в різних жанрах. Найбільш класичним проявом роботи мікрогрупи може бути зустріч з працівниками юстиції: дільничним інспектором, співробітником інспекції у справах неповнолітніх, працівником суду і ін. На цих заходах можливе досягнення реалізації когнітивно-пізнавального і мотиваційного компонентів профілактики девіантної поведінки. У цьому форматі можна створити мікрогрупу, визначити формат і місце проведення зустрічі, намітити мету, програму зустрічі, підготувати питання до гостей. Потім на загальних зборах визначається остаточний варіант програми зустрічі.

Звісно, це не всі переваги використання КТД у профілактиці девіантної поведінки, але обмежений обсяг наукової роботи, вимагає від нас лаконічності та поверховості огляду окресленої проблеми. Подальші наші дослідження будуть присвячені формам роботи з підлітками щодо профілактики девіантної поведінки засобами КТД.

Таким чином, підлітковий вік вважається одним із найбільш складних і суперечливих етапів розвитку особистості, це перехід від дитинства до дорослого життя, коли дитина зазнає велику кількість фізіологічних, психологічних і соціальних змін, обов'язок старшого покоління (батьків, учителів, представників психолого-педагогічної служби школи) допомогти дитині прийняти всі ті зміни, які з нею відбуваються. Оскільки, кожна людина живе в суспільстві і забезпечує задоволення своїх потреб і інтересів, вступаючи в колективну діяльність – трудову, комунікативну, пізнавальну. За допомогою КТД можна вирішити цілу низку викликів, які постають перед дитиною підліткового віку: нестабільність психоемоційної сфери, невміння керувати своїми емоціями, потреба в самовираженні та розумінні тощо. Отже, КТД – це спосіб організації яскравої наповненої грою, творчістю і товариськістю, мрією і радістю життя, в той же час сучасний і дієвий інструмент профілактики небезпечних соціальних явищ.

Список використаної літератури

- 1. Афанасьєва В. В.** Профілактика та корекція девіантної поведінки підлітків у навчальному процесі. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2009. № 1. С. 47-52.
- 2. Максимова Н. Ю.** Основи психології девіантної поведінки: підручник. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2008. 439 с.
- 3. Безпалько О. В.** Соціальна педагогіка: навч. посіб. Київ: Академвидав, 2013. 312 с.
- 4. Лозова В. І.** Теоретичні основи виховання і навчання: навч. посіб. Харків: «ОВС», 2002. 400 с.
- 5. Оржеховська В. М.** Превентивна педагогіка: навчальний посібник. Черкаси: Вид. Чабаненко Ю., 2007. 120 с.
- 6. Воспитание трудного ребенка: Дети с девиантным поведением: учеб.- метод. пособие / под ред. М. И. Рожкова.** Москва: ВЛАДОС; ИМПЭ им. А. С. Грибоедова, 2001. 238 с.
- 7. Фельдштейн Д. И.** Трудный подросток: книга. Воронеж: МОДЭК, 2008. 206 с.
- 8. Брушлинский А. В.** Творческий процесс как предмет исследования. *Вопросы философии*. 1965. №7. 65 с.
- 9. Макаренко А. С.** Педагогические сочинения: в 8 т. / сост. М. Д. Виноградова, Л. Ю. Гордин, А. А. Фролов. Москва: Педагогика, 1983. Т. 4. 400 с.
- 10. Иванов И. П.** Воспитывать коллективистов: Из опыта работы школ Ленинграда и Ленинградской области. Москва: Педагогика, 1982. 80 с.
- 11. Козубовський Р. В.** Підготовка майбутніх соціальних працівників до профілактичної роботи з молоддю. *Молодий вчений*. 2017. № 3. С. 394–397.
- 12. Кошова І. В.** Психологія девіантної поведінки: навч. посібник. Ніжин: НДУ імені М. Гоголя, 2009. 167 с.

13. Соціальна педагогіка: мала енциклопедія / за заг. ред. проф. І. Д. Зверевої. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 336 с.

References

1. Afanasieva, V. V. (2009). Profilaktyka ta korektsiia deviantnoi povedinky pidlitkiv u navchalnomu protsesi [Prevention and correction of deviant behavior of adolescents in the educational process]. *Sotsialna pedahohika: teoriia ta praktyka – Social pedagogy: theory and practice*, 1, 47-52 [in Ukrainian]. **2. Maksymova, N. Yu.** (2008). Osnovy psykholohii deviantnoi povedinky [Fundamentals of psychology of deviant behavior]. Kyiv: VPTs «Kyivskiy universytet» [in Ukrainian]. **3. Bezpalko, O. V.** (2013). Sotsialna pedahohika [Social pedagogy]. Kyiv: Akademvydav [in Ukrainian]. **4. Lozova, V. I.** (2002). Teoretychni osnovy vykhovannia i navchannia [Theoretical foundations of education and training]. Kharkiv: «OVS» [in Ukrainian]. **5. Orzhekhovska, V. M.** (2007). Preventyvna pedahohika [Preventive pedagogy]. Cherkasy: Vyd. Chabanenko Yu. [in Ukrainian]. **6. Rozhkov, M.** (Eds.). (2001). Vospitanie trudnogo rebenka: Deti s deviantnym povedeniem [Raising a difficult child: Children with deviant behavior]. Moscow: VLADOS; IMPE im. A. S. Griboedova [in Russian]. **7. Fel'dshtejn, D. I.** (2008). Trudnyj podrostok [Difficult teenager]. Voronezh: MODEK [in Russian]. **8. Brushlinskij, A. V.** (1965). Tvorcheskij process kak predmet issledovaniya [The creative process as a subject of research]. *Voprosy filosofii – Philosophy questions*, 7, 65 [in Russian]. **9. Makarenko, A. S.** (1983). Pedagogicheskie sochineniya [Pedagogical essays]. (Vols. 1-8). Moscow: Pedagogika [in Russian]. **10. Ivanov, I. P.** (1982). Vospityvat' kollektivistov: Iz opyta raboty shkol Leningrada i Leningradskoj oblasti [To educate collectivists: From the experience of schools in Leningrad and the Leningrad region]. Moscow: Pedagogika [in Russian]. **11. Kozubovskiy, R. V.** (2017). Pidhotovka maibutnikh sotsialnykh pratsivnykiv do profilaktychnoi roboty z moloddu [Preparation of social workers for professional development for young people]. *Molodyi vchenyi – A young scientist*, 3, 394-397 [in Ukrainian]. **12. Koshova, I. V.** (2009). Psykholohiia deviantnoi povedinky [Psychology of deviant behavior]. Nizhyn: NDU imeni M. Hoholia [in Ukrainian]. **13. Zvierieva, I. D.** (Eds.). (2008). Sotsialna pedahohika: mala entsyklopediia [Social pedagogy: small encyclopedia]. Kyiv: Tsentri uchbovoi literatury [in Ukrainian].

Сьомкіна І. С. Можливості творчої колективної діяльності в профілактиці девіантної поведінки підлітків

У статті досліджено можливості творчої колективної діяльності в профілактиці девіантної поведінки підлітків. Під час написання наукової роботи зазначено, що авторитетом для дітей підліткового віку є найближче коло спілкування, колектив (однокласники, друзі, товариші), зважаючи на це, охарактеризовано позитивну роль колективної творчої діяльності для профілактики девіантної поведінки серед підлітків.

Надано визначення термінам: «профілактика», «девіантна поведінка», «колективна творча діяльність». Представлено три рівні прояву девіацій: девіантні вчинки, девіантна поведінка, девіантний спосіб життя. Визначено наслідки девіантної поведінки: соціальні, психологічні, поведінкові.

Ключові слова: профілактика, девіація, девіантна поведінка, підліток, колектив, колективна творча діяльність.

Семкина И. С. Возможности творческой коллективной деятельности в профилактике девиантного поведения подростков

В статье исследованы возможности творческой коллективной деятельности в профилактике девиантного поведения подростков. При написании научной работы указано, что авторитетом для детей подросткового возраста является ближайший круг общения, коллектив (одноклассники, друзья), на основании этого заключения, охарактеризованы возможности и положительная роль коллективной творческой деятельности для профилактики девиантного поведения среди подростков. Дано определение терминам: «профилактика», «девиантное поведение», «коллективная творческая деятельность». Представлены три уровня проявления девиаций: девиантные поступки, девиантное поведение, девиантное образ жизни. Определены последствия девиантного поведения: социальные, психологические, поведенческие.

Ключевые слова: профилактика, девиация, девиантное поведение, подросток, коллектив, коллективная творческая деятельность.

Syomkina I. Opportunities for Creative Collective Activity in the Prevention of Deviant Behavior of Adolescents

The article investigates the possibilities of creative collective activity in the prevention of deviant behavior of adolescents. During the writing of the scientific work it was noted that the authority for adolescents is the closest circle of communication, the team (classmates, friends, comrades), taking into account the positive role of collective creative activity for the prevention of deviant behavior among adolescents. The definitions of the terms: «prevention», «deviant behavior», «collective creative activity» are given. Three levels of manifestation of deviations are presented: deviant actions, deviant behavior, deviant way of life. The consequences of deviant behavior are determined: social, psychological, behavioral. It is proved that collective creative activity is a way of organizing a bright life filled with work and play, creativity and camaraderie, dreams and joy of life and at the same time the main tool for the prevention of dangerous social phenomena. Because, it is important for a teenager to achieve the realization of the most important social need for self-realization (this is possible with the help of the team); the teenager gets the opportunity to compare their actions with the contribution of others to the common cause of the team; allows the teenager to bring the

maximum benefit to the team, to join the common cause in accordance with their own individual interests, inclinations and abilities.

Key words: prevention, deviation, deviant behavior, adolescent, team, collective creative activity.

Стаття надійшла до редакції 04.10.2020 р.

Прийнято до друку 24.12.2020 р.

Рецензент – д. п. н., проф. Караман О. Л.